

ВИСНОВКИ

Проблеми державності Закарпаття залишаються актуальними й на сьогоднішньому етапі розвитку краю. Це зумовлено стійкими історичними традиціями, які, починаючи з XIX ст., панували на Закарпатті. Ідеї автономності Закарпаття в рамках сильної держави протягом тривалого часу підтримувались як політичною елітою краю, так і переважною частиною населення.

Після закінчення Першої світової війни, у час, коли формувалася нова політична карта Європи, більшість русинського населення як на Закарпатті, так і на північноамериканському континенті залишилася на позиціях створення автономної одиниці у складі однієї з сусідніх держав. При цьому з огляду на складну політичну обстановку вибір держави, у складі якої мала бути утворена автономія, декілька разів змінювався. Нарешті більшість русинського населення висловилося за входження Закарпаття до складу Чехословаччини, що було підтверджено результатами плебіситу, проведеного серед русинів Сполучених Штатів Америки в листопаді 1918 р., та рішенням Центральної Руської Народної Ради, прийнятим у травні 1919 р.

Орієнтація місцевого населення на автономний статус у складі однієї з сусідніх держав є свідченням політичної мудрості, а не відсутності національної свідомості. До такого висновку можна дійти, проаналізувавши конкретну історичну ситуацію, котра склалася після закінчення Першої світової війни. Закарпат-

тя, яке має вигідне геополітичне розташування, стало об'єктом зазіхань з боку сусідніх держав, набагато сильніших у політичному, економічному та військовому плані порівняно з Закарпаттям. Ідея утворення русинами власної держави не була підтримана ні керівництвом сусідніх країн, ні лідерами держав-членів Антанти. Згадаймо заяву американського президента Вудро Вільсона, який у відповідь на меморандум Американської народної ради угро-русинів, представлений йому Г. Жатковичем, підкреслив, що США не будуть підтримувати створення самостійної русинської держави. Крім цього, існувала реальна загроза розподілу території Закарпаття між сусідніми державами.

У такій ситуації єдиним правильним рішенням було відстоювати автономний статус Закарпаття у складі однієї з сусідніх держав, який би забезпечив єдність і збереження самобутності місцевого населення.

Ідея автономності Закарпаття, уперше сформульована в середині XIX ст. Адольфом Добрянським, була втілена в 1919 р. у результаті входження краю на автономних засадах до складу Чехословацької республіки. Таку пропозицію висловив президент США Вудро Вільсон під час переговорів із лідером американських русинів Г. Жатковичем. Ініціатива американського президента була підтримана американськими, а з часом і закарпатськими русинами.

Важлива роль у розробці проблем державності Закарпаття у складі Чехословаччини належить її першому президенту Томашу Масарику. Довідавшись про ініціативу американських русинів, він розпочав активну роботу, метою якої було включення Закарпаття до складу новоствореної Чехословацької Республіки.

Під час переговорів із лідерами американських русинів Т. Масарик заявив, що у випадку входження краю до складу Чехословаччини русинам буде надано повну автономію, а Закарпаття стане окремим штатом. Хоча слово «штат» із чеської мови дослівно перекладається як держава, на нашу думку, мова не йшла про окрему руську державу й утворення конфедерації разом із Чехословаччиною. Виходячи з висловлювань Т. Масарика, можна

зробити висновок про те, що Закарпаття повинно було увійти до складу Чехословаччини на автономних засадах, і його статус мав бути подібним до статусу штатів у федеративних державах, насамперед у США.

Обсяг автономних прав, які чехословацький уряд планував надати Закарпаттю, був уперше оприлюднений у меморандумі, поданому міністром закордонних справ Чехословацької Республіки Е. Бенешем на розгляд Паризької мирної конференції. Згідно з цим документом до компетенції органів влади автономії законодавством Чехословацької Республіки було віднесено вирішення мовних, освітніх, релігійних та інших питань.

Неправомірним, на нашу думку, є твердження про свідоме гальмування процесу надання реальної автономії Підкарпатській Русі з боку уряду Чехословаччини. Такий висновок пов'язаний із тим, що чехословацький уряд в особі міністра закордонних справ Е. Бенеша під час роботи Паризької мирної конференції підкреслив, що реальний автономний статус Закарпаття буде наданий тільки після його інтеграції в Чехословацьку державу та підвищення політичного, економічного, культурного становища краю до рівня чеських та словацьких земель.

Завдяки Т. Масарику та очолюваного ним уряду за період перебування Закарпаття в складі Чехословаччини значно зріс рівень економічного і культурного розвитку краю, покращилося життя місцевого населення. Т. Масарик як президент держави приділяв велику увагу проблемам Підкарпатської Русі, особисто координував політику уряду республіки стосовно Закарпаття. За часи президентства Т. Масарик двічі відвідав Підкарпатську Русь.

Незважаючи на окремі дії Праги, які не були спрямовані на забезпечення автономного статусу краю (відкладення проведення парламентських виборів на території автономії; прийняття Конституції ЧСР 1920 р. без участі депутатів від Підкарпатської Русі; зволікання зі скликанням автономного Союму (до 1938 р.); проведення в 1927 р. адміністративної реформи, унаслідок якої Підкарпатська Русь фактично втратила автономні права), потрібно зазначити, що входження Закарпаття до складу Че-

хословаччини в 1919 р. було найоптимальнішим варіантом вирішення статусу карпатського краю.

Т. Масарик був президентом буржуазної республіки, його уряд тривалий час відтягував реалізацію автономних прав Підкарпатської Русі, за його правління так і не було вирішено питання кордонів нашого краю. Були й інші негативні моменти в роботі як самого президента, так і його чиновників. Але виокремлювати лише негативні риси політики Т. Масарика щодо Закарпаття – означає оцінювати його діяльність виключно із суб'єктивних позицій, що суперечить науковому підходу до вивчення явищ і реалій дійсності.

Отже, в тому, що Закарпаття – Подкарпатська Русь протягом майже двадцяти років перебувало в складі однієї із найдемократичніших держав світу, була велика особиста заслуга Т. Масарика. Про долю нашого краю майбутній президент Чехословаччини вів переговори, як сам про це згадував, із «українськими вождами», домовився з ними про те, що у випадку несталості української державності Чехословаччина візьме під свій захист невелику гілку слов'янських народів – “русинів південніше від Карпат”, – щоб “русини не були остаточно змадяризовані”. Мало хто знає, що домовленість Т. Масарика з українськими лідерами полягала в тому, що Закарпаття перебуватиме в складі новоутвореної Чехословаччини тимчасово, до встановлення нормальних порядків в Україні.

Томаш Масарик відіграв вирішальну роль у схиленні громадської думки закарпатських емігрантів на американському континенті на користь входження їх “старої батьківщини” до складу Чехословаччини, але не прийняв результати плебісциту руських громад за океаном як істину в останній інстанції, а вимагав, щоб за таке входження висловилися й політичні сили безпосередньо на Закарпатті. Відомо, що таке рішення було прийнято на засіданні Центральної Руської Народної Ради 8 травня 1919 р. в Ужгороді.

Важко передбачити, якою була б доля закарпатських жителів, зокрема українців, угорців, німців та інших національностей,

якби в 1919 р. карпатський край, згідно з рішенням Хустських зборів 21 січня 1919 р., возз'єднався з Соборною Україною, яка вже наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. стала повністю радянською, більшовицькою. Постає закономірне питання: від чого більше виграло б населення нашого краю – від двадцятирічного перебування у складі цивілізованої демократичної держави, чи від можливого входження до комуно-більшовицької республіки?

Зате багато написано про колонізаторську політику масариківського уряду на Закарпатті. Підстави для цього, безперечно, є. Але більшість публікацій на цю тему рідко підкріплюється конкретним фактичним матеріалом і має переважно емоційно-публіцистичний характер.

Науковці, а особливо публіцисти, небезпідставно пишуть про те, що уряд Чехословаччини в той час міцно взяв справу у свої руки, скеровував у наш край чеських фахівців, зокрема і спеціалістів лісової справи. Адже за президентства Т. Масарика було розроблено конкретну науково обґрунтовану програму розвитку лісової галузі, в тому числі й у тогочасному Закарпатті, під назвою “лесу – здар” (“лісу – здоров'я”), а чиновники лісових установ навіть віталися між собою таким звертанням.

Про актуальність інвестиційної політики свідчать навіть події 1945 р. Науковці доводять, що коли укладався радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну, як додаток до нього було підписано і протокол, у котрому йшла мова про відшкодування.

У своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи ні в теоретичному, ні, тим більше, в практичному аспекті не виступав проти української ідеї, української державності. Він прагнув бачити українську державу вільною, незалежною, усіяко підтримував «усе вільне українське» та людей, які боролися за це.

Добре відомо, що велика кількість українських патріотів-державників знайшли в Чехословаччині свою другу батьківщину, під патронатом Т. Масарика в Чехословаччині діяло понад сто українсько-російських емігрантських організацій. Серед них і відомі: Український вільний університет, педагогічний інститут

М. Драгоманова, Господарська академія в Подебрадах, українські гімназії та інші школи, культурно-просвітницькі організації тощо.

У навчальних закладах Чехословаччини навчалася велика група студентів-українців, які перебували на повному державному утриманні або на утриманні різних фондів, що створювалися з ініціативи президента Чехословацької Республіки і працювали за його допомогою.

Закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, здебільшого отримуючи високі стипендії, безплатні гуртожитки і харчування. Т. Масарик дуже уважно стежив за ліберальним вирішенням національних та міжконфесійних питань на Закарпатті.

Варто окремо сказати про його вимоги щодо дотримання свободи совісті в державі. Політика в релігійних справах сприяла тому, що кожна конфесія могла розвиватися відповідно до її авторитету серед народних мас. У період президентства Т. Масарика на Закарпатті для дипломованого духовенства було введено конгруа (держзарплату), люди могли змінювати конфесійну належність, залишатися поза релігією і т. д. Цікаво зазначити, що саме на початковому етапі перебування Т. Масарика на посаді президента Чехословаччини кількість вірників православної церкви зросла з 60 тисяч до 140 тисяч осіб.

Т. Г. Масарик побував на Закарпатті особисто. Його радо зустрічали не лише як президента, але і як великого гуманіста, вченого, філософа, просто мудру людину. Про це і сьогодні із захопленням розповідають очевидці тих подій.

Т. Масарика знали і поважали. Він залишився в пам'яті різних поколінь як гуманіст, толерантна і скромна людина, перший демократичний президент Чехословаччини.

Отже, у ході нашого наукового дослідження дійшли таких висновків. Місце і роль Томаша Масарика у взаємовідносинах центральної влади і регіональної політичної еліти були надзвичайно важливими. Його толерантність виявилася в політичній моральності на фоні складних дипломатичних ігор. Цьому спри-

яв життєвий вишкіл президента Чехословаччини, навчання, самоосвіта. Як політика Т. Масарика вигартували політичні події кінця XIX – початку XX ст., що в майбутньому слугувало опорою його політичної мудрості.

Підсумовуючи дослідження, слід зазначити, що нам вдалося дослідити архівні джерела й опрацювати внесок вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивчення процесу входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини та ролі Т. Масарика в цих суспільно-політичних подіях. Нами визначено передумови й причини інтеграції закарпатського краю в політичну систему новоутвореної держави.

Дослідження доводить, що Томаш Масарик був одним з ініціаторів входження краю до Чехословаччини, розуміючи важливість цього об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Його постать як авторитетного політика і вченого визріла в умовах складного життєвого шляху, коли формувався світогляд, здійснювалися об'єктивні наукові пошуки Т. Масарика.

Погляди Т. Масарика на слов'янську проблему були реалізовані політиком у процесі його громадсько-політичної діяльності. А вплив політика на суспільно-політичні процеси в краї визначався дією і позитивною результативністю в реалізації державної політики у багатьох сферах суспільного життя.

За часів президентства Т. Масарика державна політика Чехословацької Республіки із національних питань була досить уваженою і толерантною, з одного боку, і достатньо суперечливою, з іншого. Це було зумовлено політичною ситуацією як у карпатському регіоні, так і в Європі та світі загалом, а також суперечностями тогочасного суспільно-політичного розвитку, зокрема дією низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, впливом різних політичних сил. Т. Масарик ще до утворення Чехословацької Республіки стверджував, що національна держава – це найкращий спосіб вираження національного інтересу, що забезпечує відтворення й розвиток етнічної суспільності, її фізичне, політичне і культурне існування. Його позиція вочевидь була на-

лаштована на мирне співіснування дружніх народів у межах Чехословацької держави.

Ліберальна позиція Т. Масарика, яка проявилася у вирішенні національних та міжконфесійних питань на Закарпатті, сприяла й тому, що закарпатські студенти, як громадяни Чехословаччини, успішно навчалися в кращих державних вищих навчальних закладах, отримуючи високі стипендіальні дотації.

Незважаючи на всі позитивні риси суспільно-політичних змін у Закарпатті за часів Т. Масарика, його ставлення до національних рухів і зокрема до українського було неоднозначним. Це підтверджують матеріали мемуарної літератури, деякі з яких відверто звинувачують провідників чеської нації в тому, що ті позбавляли закарпатських українців реалізації принципу самовизначення націй.

Хоча так категорично оцінювати діяльність саме Томаша Масарика не можна. Президент Т. Масарик був відомим меценатом громадських, культурно-національних і освітніх заходів. Зокрема, у Закарпатті він фінансово підтримував деякі українські культурно-просвітницькі товариства й організації, освітні заклади (Український вільний університет, Господарську академію в Подебрадах та ін.).

Таким чином, ми дослідили вплив Т. Масарика на еволюцію суспільно-політичних відносин у міжвоєнному Закарпатті, роль цього політика у становленні державницьких відносин, у формуванні ліберально-демократичних умов суспільного розвитку, особливості толерантного ставлення до представників різних національностей і віросповідань. На прикладі Закарпаття вивчено концепцію розвитку держави Т. Масарика, яка була реалізована ним на практиці й вивела Чехословацьку Республіку до рівня однієї з найдемократичніших країн тогочасного світу.

Нами проаналізовано вплив Томаша Масарика на суспільно-політичні події, визначено його роль у процесі входження історичного Закарпаття до складу новоутвореної слов'янської держави – Чехословацької Республіки, а також у взаємовідносинах центральної влади й регіональної політичної еліти, з'ясовано

його стосунки з губернаторами Підкарпатської Русі, політичними партіями. На основі архівних джерел, а також вітчизняних та зарубіжних праць визначено передумови та причини інтеграції закарпатського краю в політичну систему новоутвореної держави, досліджено місце Т. Масарика в цьому процесі.

У центрі уваги цього дослідження є постать першого президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика в контексті його впливу на суспільно-політичний розвиток Закарпаття. Активне громадське життя першого чехословацького президента Томаша Масарика виявлялося у постійному самовдосконаленні як в освітньо-виховному, науковому, так і в політико-правовому сенсі. Його кар'єра як політика стала патріотичним поштовхом для слов'янських народів, котрі довгий історичний час перебували під національно-політичним гнітом.

Науковому аналізу підлягає постать Т. Масарика як виразника ідеології чеської влади стосовно різних національностей, зокрема українського національно-культурного руху Закарпаття. Дослідження доводить, що Т. Масарик був одним з ініціаторів входження цього регіону до Чехословаччини, розуміючи важливість такого об'єднання для всіх слов'янських народів, а насамперед для закарпатців.

Т. Масарик, як людина толерантна, глибоко розумів проблеми закарпатського суспільства, їх походження, бачив шляхи їх розв'язання. Соціальна та національно-культурна орієнтація Т. Масарика на Закарпаття була незаперечною. Подолання негативного угорського наслідку, господарське, соціальне та національно-культурне піднесення краю було для нього метою і засобом вирішення закарпатської проблеми, зокрема щодо надання краєві політичної автономії. У Чехословаччині, а насамперед у Празі, українська еміграція знайшла сприятливе середовище для організації та діяльності дуже важливого інтелектуально-освітнього, культурно-мистецького, ідеологічного та політичного осередку українства, який істотно вплинув на розгортання українського національно-культурного і політичного рухів на Закарпатті.

Історичні події, що відбувались у Закарпатті від початку ХХ століття до 1938 року, в тому числі й під час його перебування в складі Чехословацької Республіки, переконливо засвідчують, що намагання панівного державного організму загальмувати природний етнополітичний розвиток за допомогою державних інституцій, грошей, засобів масової інформації і т. ін. були приречені на невдачу.

Та все ж приклад того Закарпаття 20 – 30-х рр. ХХ ст. засвідчує, що ліберально-демократичний режим, а також гарантований державою високий стандарт соціального життя інтелігенції є найбільш сприятливими чинниками національно-культурного і політичного відродження етносу. Хоча слід зазначити, що сам президент ЧСР толерантно ставився до української перспективи національно-культурного розвитку краю, оскільки був виразником ліберально-демократичного режиму Чехословацької Республіки і сприяв розвитку українського національно-культурного руху.

В процесі входження краю до Чехословацької Республіки значною була заслуга чеських політиків. Саме вони домоглися підтримки державних діячів країн Антанти, а завдяки політичній активності керівників національно-визвольного руху ідея входження Закарпаття до Чехословацької Республіки була підтримана закарпатською еміграцією в США.

Що ж стосується ролі Т. Масарика в багатьох суспільно-політичних процесах на Закарпатті, то можна стверджувати, що вона була визначальною. Президент Чехословацької Республіки мав високий ступінь довіри й авторитету не тільки серед представників регіональної політичної еліти, а й серед простих громадян.